



ХАДИЧА БЕГИМ ОБРАЗИ ТАЛҚИНИ

*Ҳайитов Шавкат Аҳмадович,
филология фанлари доктори(DSc),
БухДУ ўзбек тили ва адабиёти кафедраси профессори
Баротова Хуришда Жалоловна
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Аннотация: Мақолада ҳаёти ва эътиқоди меҳр-шафқат, ҳикмат ва маърифатдан йироқ амалпараст аёл халқни парокандаликка, давлатни парчаланишга олиб келиши “Бобурнома”да қаламга олинган Хадича Бегим тимсолини таҳлил қилиш орқали ёритилган.

Калит сўзлар: Заҳриддин Муҳаммад Бобур, Ҳусайн Бойқаро, Хадича Бегим, Мўмин Мирзо, Шайбонийхон, Музаффар Ҳусайн Мирзо, Қуръони карим.

КИРИШ.

Султон Ҳусайн Бойқаро салтанатида қудратли мавқега эга бўлган Хадича Бегим образи “Бобурнома”да тарихан аниқ, бадий жиҳатдан мукамал яратилган. “Бобурнома” муаллифи Хадича Бегимни ўқувчига қуйидагича таништиради: **“Яна Хадича Бегим эди. Султон Абусаъид Мирзонинг ғунчачиси эди, Мирзодан бир қизи бор эди. Оқбегим отлик. Ироқта Султон Абусаъид Мирзонинг шикастидан сўнг Ҳирийга келди. Ҳирийда Султон Ҳусайн Мирзо олди ва севди. Ғунчачилик мартабасидан бегимлик мартабасига тараққий қилди”** (2, 284).

Султон Ҳусайн Бойқаро Хадича Бегимни севган, у билан ҳамжиҳат яшаб, чиройли турмуш қилгандек кўринсада, кейинчалик унинг нақадар тошнорак, зулмкор аёл эканлиги маълум бўлади. Хусусан, суюкли набираси Мўмин Мирзонинг тожу тахт, салтанат илинжида шу аёл ташаббуси билан бегуноҳ ўлдирилиши Хадичабегим образига хос ҳасад, зулм, шафқатсизлик, бузғунчиликни яққол намоён қилади. “Вақое” муаллифи ёзади: **“Муҳаммад Мўмин Мирзо анинг саъйи била ўлтурдилар. Султон Ҳусайн Мирзонинг ўғлонлари ёғукдилар, кўпраги бунинг жиҳатидин эди. Ўзини оқила тутар эди, вале беақл ва пургўй хотун эди, рофизия ҳам экандур”** (2,285). Қуръони карим ва ҳадисларда ҳамда шу икки қудратли манбадан озиқланган, Шарқ мутафаккирларининг қарашларида ҳам аёллардаги бу каби ярамас иллатлар қаттиқ қораланган. Хадичабегим қабилидаги аёллар хусусида Имом ал-Бухорийнинг “Ишончли ҳадислар тўплами”да қуйидаги мазмундаги ривоят ва ҳадис келтирилади: “Кунларнинг

бирида Абу Ҳурайра Муҳаммад (с.а.в) билан бозордан кетаётган пайтда, ногаҳон бир манзаранинг гувоҳи бўлмиш. Бир аёл ери ва иниси орасига кириб ниҳоятда шалойинликлар қилиб, тилидан заҳар томиб, ғоят бақирар эди. Вазият шу даражага етиб бордики, ҳалиги эри ва иниси ёқалашиб кетдилар. Ул зот (Муҳаммад с.а.в)нинг фармонларига биноан Абу Ҳурайра жанжал орасига аралашди. Оғани-инисидан ажратди. Дедик: “Бу не ҳол?, туфроқчалик мисқоли йўқ дунёда нени талашурсиз?” Ҳалиги аёл шунда ҳам бир сўздан қолмай ниҳоят ғазаб билан вайсайверар эди. Анал оқибат, муҳтарам зот саллоллоҳи алайҳи вассалламнинг ўзлари келдилар. Уруш тинчиди. Равшан бўлдики, арзимас бир матоҳ туфайли аёл эри ва инисини куфрга бошлаб жанжаллаштирур. Шунда Абу Ҳурайра Ул зотга қарата, “Бу аёлга не дейсиз?” – дедилар. Ул зот эса: “Бир қориндан талашиб тушган оға-инилар, қариндош-уруғлар орасига нифоқ келтирган аёлларга жаннат ҳаром бўлсин, дедилар!” (3,99) Кўринадики, Султон Ҳусайн Бойқаро 37 йил ҳукмронлик қилган салтанатнинг дарз кетишида, оға-инилар ўртасига нифоқ солган Хадичабегим ва бошқа Султон Ҳусайн Мирзо ҳарамидаги айрим аёлларнинг ҳиссаси кам бўлмаган. Уларнинг итоатсизлиги, ўзбошимчалиги, подшоҳ эрининг фармонларини эмас, хуфёна тарзда ўз нафси буйруқларини бажариши мамлакатнинг пароканда бўлишига, давлатнинг парчаланишига олиб келган. Султон Ҳусайн Бойқаро асос солган, салкам 40 йил яшаган қудратли мамлакат таназзулга юз тутиб, унинг вафотидан кейин давлатчилик тарихида кузатилмаган икки ҳокимиятчилик қиёфасида ўзидан хабар берган. Ва кўп ўтмай буюк Навоийнинг ақл нури билан ёритилган шундай кўркем давлатдан асар ҳам, хабар ҳам қолмаган. Инсон ҳаётининг, кишилик дунёсининг бирор қоронғу нуқтаси йўқки, у ислом ҳақиқатлари билан ёритилмаган бўлса. “Ал адаб – ал муфрад”дан ўқиймиз: “Аёллардаги “итоатсизлик”дан мурод – эрга осийлик қилиш, яъни, такаббурлик билан эрининг буйруқларига ҳилоф иш юритишдир” (5,71-79). Бу ҳаёти дунёда мунофиқлик ҳийлакорлик, кўрнамаклик ҳеч қачон жазосиз қолмайди. “Мундай мунофиқлар дўстлик ва иттифоқнинг душмани ўлдиғиндан дунёда иззат, охиратда роҳат юзин кўрмаслар”, – деб ёзади Абдулла Авлоний (6,54).

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР. “Бобурнома”да талқин қилинган Султон Ҳусайн Бойқаро оиласидаги Бека Султонбегим, Шаҳрбонубегим, Хадичабегим сингари аёллар ҳам шу итоатсизликлари, такаббурликлари оқибатида тақдир ҳукми билан қилмишларига яраша жазо оладилар. Бобурмирзо бу ҳақда шундай ёзади **“...Шайбонийхон аввал бу ким чиркин дунё учун Хадичабегимни Шох Мансур бахши кўтаргучига туттуруб, турлук-турлук қийинлар қилдурди”** (2,350). Шайбонийхон Ҳиротни эгаллаб олгандан сўнг, Ҳусайн Бойқаронинг, ўғиллари, подшоҳлар Бадиуззамон Мирзо ва Музаффар Ҳусайн Мирзоларнинг авлод-аждоди билан нафақат бу жамоа, балки бутун халойиқ билан юз турли кўргуликларни содир этади. Бобур Мирзо, Муҳаммад Шайбонийхон ибн Шох Будоғ Султон бин Абулхайрхоннинг аёл зотига бўлган ваҳшиёна хатти-ҳаракатига: **“Бу беш кунлик дунё учун, бундоқ ёмон**

от қозонди”, – дея муносабатини билдирар экан, барча фитна ва мунофиқликлар бошида турган Хадичабегимни Шоҳ Мансур бахши деган бир шафқатсиз қўлига топшириб, турли азоб-укубатлар, қийноқларга солинганини таъкидлаб ўтади. Хуросон давлатини сувсиз силкитган Шоҳ Абулғозийнинг (Навоий) суюкли хотини Хадичабегимнинг кейинги тақдири ҳақида “Бобурнома”да ҳеч қандай маълумот берилмаган. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг буюк замондоши, **тарихчилар амири** “Макорим ул-ахлоқ”, “Маосир ул-мулук”, “Хулосатул –ахбор фи баён ал-аҳвол ал-аҳёр”, “Дастурул-вузаро”, “Номайи номий”, “Хабиб ус-сияр”, “Равзат ус-сафо”, “Қонуни Ҳумоюнӣ”, “Аҳборул-хайр”, “Мунтахаби тарихи Вассоф”, “Осорул-мулук вал анбиё”, “Ғаройиб ул-асрор”, “Жавоҳир ул-ахбор” каби қимматли китоблар муаллифи Ғиёсиддин ибн Ҳумомиддин (1475-1535) Хадичабегимнинг аччиқ тақдири хусусида аниқ маълумотлар беради. “Хабиб ус-сияр”да зикр қилинишича, Хадичабегим Ҳиротдан ташқарига чиқмай, Шоҳ Мансур Бахши уйида турли қийноқларга солиниб уй маҳбуслигида яшайди. 1509-йили ўғли Музаффар Ҳусайн Мирзонинг Астрабодда эканлигини эшитади. Шайбонийхон тарафидан Ҳирот доруғаси (ҳокими) қилиб тайинланган Жон Вафо Мирзодан рухсат олиб, ўғлини кўргани Астрабодга боради. Хадичабегим Астрабодга етиб борганида, Музаффар Ҳусайн тузалмайдиган касалга мубтало бўлиб, ўлим тўшагида ётарди. У кўп ўтмай вафот этади.

Хадичабегим ўғлининг таъзия маросимларини ўтказгач, яна Ҳиротга қайтиб келади ва Шоҳ Мансур уйида маҳбусликда, турли азоблар исканжасида вафот этади (7). Хадичабегимнинг мунофиқликлари Султон Ҳусайн Бойқаро томонидан кечирилган бўлса-да, аммо, тақдир ҳукми билан қилмишларига яраша жазони Муҳаммад Шайбоний ва Шоҳ Мансур Бахши қўлидан олади.

Илоҳий китобнинг “Нисо” сураси 34-ояти каримасидан ўқиймиз: (Аёллар ичида) солиҳлари бу – (Аллоҳга ва эрига) итоатли, ғойибга Аллоҳга сақлаганича ҳимоятли (яъни эрларининг сирлари, мулклари ва обрўларини сақловчи)лардир. **“Хотинларингизнинг итоатсизлигидан кўрқсангиз, аввало уларга панд-насихат қилинглари, сўнг** (яъни, насихатларинг кор қилмаса), **уларни тарк қилингиз,** (улар билан бир жойда ётманг, яқинлашманг) **сўнгра** (яъни, шунда ҳам сизларга бўйинсунмасалар), **уринглари! Аммо сизларга итоат қилсалар, уларга қарши бошқа йўл ахтарманглари.** Албатта, Аллоҳ энг юксак ва буюк бўлган зотдир” (8,319). Мазкур ояти кариманинг дастлабки илоҳий жумласида Ҳақ субҳонаҳу таоло томонидан эркак жинсининг айрим хусусиятлари билан аёл зотидан ортиқ қилиб яратилганлиги таъкидланган. Парвардигорнинг ана шу ҳикматларини ҳисобга олиб, аёлнинг илоҳий каломнинг биз иқтибос олган иккинчи жумласида эрига муносабатда итоатли, ҳимоятли, ифбатли бўлиб, оила тотувлиги учун муттасил ҳаракатда бўлиши буюрилган. Ояти карима мантикидан аён бўладики, аёл, аввало, Аллоҳга, ундан кейин эрига итоат қилиши зарур. Чунки ҳар қандай эзгу амалнинг бош мураббийси Ҳақ Субҳонаҳу ва таолодир. Қуръони Карим таълим беряптики, солиҳа аёл жуфти ҳалоли ҳар қандай вазиятда бўлган чоғида ҳам унинг ҳақ-ҳукуки, нуфузини

химоя қилиши зарур. Аммо бу муҳофаза ҳавоий нафсга мувофиқ эмас, эрнинг талаби ва диёнат рукнига мувофиқ бўлиши даркор.

Хадичабегим ана шу рукни вайрон қилган. Подшоҳ эрининг талабига мувофиқ эмас, салтанат даъвоси ва ҳавоий нафсининг талабига кўра иш тутган. Худбин ва амалпараст, калтафаҳм ўғли Музаффар Ҳусайн томонидан асир олиниб, Астрободдан Ихтиёриддин қалъасига юборилган, ҳали балоғат ёшига етиб етмаган, ҳусни сурат ва ҳусни сийрат билан (Навоий) зийнатланган, хушхулқ Мўмин Мирзони сўйдиртириб юборган. Соғлом ақл қабул қилишдан ожиз бўлган бу вахшийликни Мўмин Мирзо юборилган куннинг тунида тонг отмасидан, бирон диёнатли одам билан ҳеч қандай маслаҳатсиз, машваратсиз амалга оширган. Тонгда мастлик уйқусидан уйғониб ўз қонли фармонини бекор қилган Султон Ҳусайн ҳам, фармонни қўйнига солиб, энг учкур тулпорини шамолдек елдириб Ихтиёриддин қалъасига етиб борган чопар ҳам ғафлатда қолган. Аёл макри бутун пойтахт Ҳиротни зир титратиб, қон қақшатган. Шунинг учун ҳам темурийлар салтанатининг Мовороуннаҳрдаги энг кенжа, одил ва диёнатли ҳукмдори З.М. Бобур талқинича, ўзини оқила тутса-да, беақл ва пургўй (Бобур) Хадича Бегим ҳеч қачон солиҳалик мақомига лойиқ эмас. Ҳаддиларида турмай, “Темурбек ўрнига ўтирган” (Бобур) Султон Ҳусайндек подшоҳ эрларига беодоблик, итоатсизлик кўрсатган Хуросон подшоси ҳарамидаги бошқа аёллар ҳам солиҳалик мақомидан осмон ва ер қадар йироқдирлар.

НАТИЖАЛАР ВА МУҲОКАМА. Буюк давлат арбобининг Султон Ҳусайн ва унинг аҳли аёли ҳақида айтган мулоҳазалари Жаҳонгир Амир Темур асос солган давлатга, Соҳибқирондан тортиб Ҳусайн Бойқарогача бўлган барча темурийларга кучли муҳаббати, эътиқодининг рамзидир. “Бобурнома”нинг темурийлар ва уларга алоқадор кишиларга аталган саҳифалари бениҳоят юксак эътибор ва ихлос билан ёзилган. Мароқ ва завқ билан ўқилади. У шоҳ ҳақида бўладими ёки вазир, бек, амир; эркак ҳақида бўладими ёки аёл, ўғил ҳақида бўладими ёки қиз, никоҳидаги аёл ҳақида бўладими ёки ғунчачи... Буюк “Вақос”нинг ҳар бир жумласида, ҳар бир сўзида сал кам 140 йил салтанат сурган буюк соҳибқирон тамал тошини қўйган буюк империянинг сўнгги кунларига қаттиқ ачиниш бор. Чуқур армон билан афсус бор.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур Қуръони Мажид моҳиятини, ояти карималар ҳақиқатини биздан кўра 100 баробар чуқурроқ ҳис қилган. Буюк аллома, давлат арбоби, адиб, илоҳшунос, фикҳшунос талқинларини баҳоли кудрат тушиниш учун “Нисо” сурасининг ҳақиқатини англаш йўлидаги уринишларимизни давом еттирамиз. Чунки З.М. Бобурнинг хотин-қизларга муносабати, “Нисо” сураси ва унинг ояти карималари мантиқидан келиб чиқади. 34-ояти кариманинг навбатдаги илоҳий жумласида аёл итоатсизлигини муолажа қилиш ҳақида кўрсатмалар берилган. Булар қуйидагилар:

1. Насиҳат қилиш;
2. Уларни ўринларида тарк этиш, алоқа қилмаслик, аёл тунайдиган тўшакка яқинлашмаслик;

3. Уриш.

Ояти карималарда назарда тутилган, муолажа унсурлари босқичма босқич амалга оширилади. Агар аёлнинг вужудида инсоф, диёнат уруғлари бутунлай қуриб кетмаган бўлса, у биринчи ёки иккинчи босқичдаёқ шифо топади. Муолажанинг биринчи усули сиртдан қараганда анча енгил, осон кўринади. Аммо насиҳатнинг аччиқ дориларини ҳар қандай бемор ҳам мардона ютавермайди.

Муолажанинг иккинчи босқичи анча кескин, оғир ҳамда аламли. Чунки ўзини билган аёл учун эрининг хотини яқинига бормаслиги ҳамда никоҳдаги хотинни яқинига йўлатмаслиги, унга эътиборсизлиги, гаплашмай қўйиши аёл учун энг олий жазо. Ўзини билган аёл бу кейинги босқичгача “дард”ни катталаштирмайди. Истеъдодли шоир Омон Матжоннинг қуйидаги сатрлари ояти кариманинг “уларни ўринларида (алоқасиз) тарк этингиз” илоҳий қисмига тескари қиёслаш натижасида шарҳ вазифасини ўтайди:

Аёлни тун билан ёлғиз қолдирмоқ,
Гуноҳлар ичида энг улуғ гуноҳ” (9,46).

Учинчи босқич бу – охирги босқич. Касал юқорида зикр қилинган усуллар билан тузалмаса, оилавий можаро тинч йўл билан оқилона ҳал қилинмаса, эр муолажанинг кейинги босқичига ўтишга мажбур бўлиши илоҳий ҳукм билан буюрилган. Аммо уриш деганда, Қуръони Карим тафсирларида ёзилишича, қаттиқ калтаклаш, аъзоларига шикаст етказиш мутлақо назарда тутилмаган. Бирор бармоқ билан енгил туртиш кўзда тутилган.

Табиий савол туғилади. Хадича Бегимда Мўмин Мирзо фожеасига қадар итоатсизлик аломати кузатилмаганми?

Кузатилмаган бўлиши мумкин эмас. Унда итоатсизлик, ўзбошимчалик, албатта бўлган. Аммо уларнинг ҳаммаси ҳар сафар Султон Ҳусайннинг суюкли маликага бўлган ифрот даражадаги рағбати ва муҳаббати, ишончи соясида қолиб кетаверган. Бу эса аста-секин итоатсизлик ва ўзбошимчаликнинг суюкли аёл табиатида чуқур илдиз отиб, ўринсиз ғурурга, ўзига бино қўйишга, ҳаммадан ўзини ақллироқ санашга, нафақат мамлакатга, балки ,энг аввало, оилада эр ҳоким, раҳбар эканлигини унутишга олиб келган. У ўзига кўрсатилган эҳтиромни, рағбатни, муҳаббатни суиистеъмол қилиш даражасига бориб етган. Бош малика, биринчи қиролича сифатида, оила ва давлат бошқарувида тутган ўз ўрни, вазифаси ва масъулиятини мутлақо эътибордан соқит қолдирган. Шунинг учун ҳам идеал бош малика тимсолини Сарой Мулк Хоним, Гавҳар Шод Бегим, Эсандавлат Бегим, Қутлуғнигор Хоним, Моҳим Бегим сиймосида кузатган синчков ва закий Мирзо Бобур қудратли Хуросон давлатининг “махди улъё”си (Навоий) шахсияти ҳақида мулоҳаза юритар экан, “Ўзини окила тутар эди, вале беақл ва пургўй хотин эди”, – деб ёзади.

Жоҳ истиғноси ва кибр ибтилоси Хадича Бегимнинг бутун вужудини эгаллаган. Бундай иллатнинг эса давоси йўқ. Бу йўлга кирган инсон ҳеч ким ва ҳеч нарсадан ибрат олмайди. Энг буюк аллома сўзини тинглаш, насиҳатини эшитишдан ҳам ор қилади. Фақат ўзи, ўз сўзи ва ўз нафсининг буюргани унга маъқул кўринади. Барчадан ўзини

азизроқ, ақллироқ ҳисоблайди. Гапи, сўзи, хулқи ўйлаган хаёллари, умуман ҳар бир қилган иши ўзига яхши кўриनावеради. Кўпчиликка нисбатан ўзини баландда кўради, қиладиган ишларини барчадан тўғри, деб билади. Ана шундай ҳолатда у жиловини шайтоннинг қўлига батамом бериб қўяди. Ҳавойи нафсига ўзини қурбон қилиши касофатидан кишилик жамиятида ҳар қандай ёмонликни келтириб чиқаради.

Салтанат ҳавоси Хадича Бегимнинг кўзларини кўр, қулоқларини қар қилиб қўйган. У Султон Ҳусайндан кейин қонуний тахт вориси Бадиуззамон Мирзони эмас, ўз ўғли Музаффар Ҳусайнни Хуросон тахтида кўришни истаган. Шунинг учун ҳам қўлини ёш шаҳзода Мўмин Мирзонинг қонига ботирган. Жоҳилона хатти-ҳаракати билан шаҳзода ака-укалар орасига хусумат уруғини эккан. Шундай ҳам силкиниб турган Хуросон салтанатини ларзага солган.

ХУЛОСА. Ҳирот салтанатида Бадиуззамон ва бошқа шаҳзодаларнинг Ҳусайн Бойқаро фармонларига итоат этмаслик, марказий ҳукуматга қарши ошкора курашиш ҳолатларининг юзага келишига Хуросон мамлакати саройининг бош маликаси Хадича Бегим асосий сабабчилардан бири бўлган.

Кўринадик, зийрак ва закий Бобур Мирзо “махди улё, исматут дунё”нинг (Навоий) зоҳирӣ гўзалликлар, мадҳу санолар замирига яширинган ботинидаги жаҳолатни тарихий воқеалар фонида санъаткорона очиб берган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Бобур. З. М. Бобурнома. – Тошкент: Юлдузча, 1990. – 360 б.
2. Бобур. З. М. Бобурнома. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2015. – 699 б.
3. Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. Ал-Жомий ас–саҳиҳ /Ишонарли тўплам/. 4 жилдлик. 1-жилд. – Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1991. – 560 б.
4. Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил. Ал-Жомий ас–саҳиҳ /Ишонарли тўплам/. 4 жилдлик. 3-жилд. – Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1992. – 560 б.
5. Имом Исмоил ал-Бухорий. Ал адаб-ал муфрат. – Тошкент: Зиё матбаа уйи, 2014. 260 Б.
6. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Танланган асарлар. 2 жилдлик, 2-жилд. – Тошкент: Маънавият, 1992. – 304 б.
7. Ғиёсиддин ибн Ҳумомиддин ўғли Хондамир. Ҳабиб ус –сияр. (Техрон нусхаси) Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинасидаги 09-87643 рақамли қўлёзма.
8. Қуръони карим. Таржима ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. Тошкент: Тошкент ислом университети нашриёт матбаа бирлашмаси, 2009. – 624 б.
9. Омон М. Аёлга мактов. – Тошкент: Камолот, 2017. – 121 б.
10. Сотимов Ғ. Бобурийзодалар. – Тошкент: Ўқитувчи, 2003. – 69 б.